

DIEVO APVAIZDOS PĖDSAKAI NUO MINTAUJOS IKI KARALIAUČIAUS...

SCHOENBORN, Ulrich. *“...ich sehe die Fußstapffen der Providentz Gottes”: Zum Wirken des hessischen Theologen Conrad Mel (1666–1733) in Mitau, Memel und Königsberg (Arbeiten zur Historischen und Systematischen Theologie, Bd. 10).* Berlin: LIT Verlag, 2006. 137 S.

Arūnas Baublys

Klaipėdos universitetas

Lietuvos reformacijos istorijos problematika yra sulaukusi pakankamai daug dėmesio. Pastaruoju metu pasirodė nemaža publikacijų, skirtų jau ne tik bendrųjų reformacijos procesų analizei, bet ir atskiriems jos etapams. Kartu galima pažymėti, kad greta darbų, vertinančių reformacijos procesą kultūriniame ir politiniame kontekstuose, atsiranda bandymų nuodugniau pažvelgti į institucinę reformacinių bažnyčių struktūros genezę, pradedama vertinti jų institucinę raidą, bandoma atskleisti jų institucinės raidos ypatybes ir savitumus, ieškoma priežastinių ryšių nustatant pastarųjų santykį su LDK, o vėliau ir su atgimstančia nacionaliniu pagrindu Lietuvos visuomene. Nepaisant viso to, reikia konstatuoti, kad skirtingai nuo politinės ar atskirų krašto institucijų (švietimo, savivaldos) istorijos, vertinant reformacinių bažnyčių raidos problematiką, nedviprasmiškai pristingama kelių svarbių sudėtinių komponentų, be kurių gaunami rezultatai lieka tarsi ne iki galo baigti, atsiranda landų tam tikroms spekuliacijoms ar bent jau pakankamai laisvoms interpretacijoms ar vertinimams.

Reformacinės (liuteronų ir reformatų) bažnyčios ne veltui yra vadinamos Dievo žodžio bažnyčiomis. Pavyzdžiui, reformatų – Jono Kalvino (Jean Cauvin) mokymo šalininkų – bažnyčios pavadinimas yra trumpinys, kilęs iš pilno pavadinimo „Dievo žodžiu **reformuota** Bažnyčia“. Abiejų bažnyčių doktrinos, gana artimos viena kitai, yra grindžiamos Dievo žodžio – Biblijos mokymu. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis ypač svarbų vaidmenį šios konfesijos raidai, pačios Bažnyčios kaip institucijos vystymuisi turi dvasininkai – universitetinį išsilavinimą turintys teologai. Jie savo ganytojiška veikla veikia bažnytinę visuomenę, formuoja jos vertybines nuostatas, kurios atsispindi kasdieniame tų žmonių gyvenime pradedant nuo elementarių tarpusavio santykių šeimoje, bendruomenėje, baigiant profesinės veiklos ypatybėmis.

Taigi, vertinant konkrečios krašto bažnyčios istorinę raidą, negalima neatsižvelgti į dvasininkijos atstovaujamas teologines sroves ir joms veikiant formuojamas vertybines ir etines bei moralines nuostatas. Kadangi nuo reformacijos laikų reformacinių bažnyčių dvasininkija buvo lavinama tik akademiniam lygmenyje – teologijos fakultetuose, reikšminga tampa ir jų edukatorių bei edukacinių centrų įtaka. Šių aspektų vertinimo dažniausiai ir pasigendama darbuose, skirtuose bažnyčių institucinės raidos analizei.

Nors istoriografijoje mėgstama kartoti, kad reformacinės bažnyčios pasižymi ryškiu nacionalumu (ypač ten, kur reformacinių idėjų veikiamas valdovas ar valstybė pasirinko vieną iš kryptų, kuri tapo valstybine religija), šie procesai nėra tokie vienareikšmiški. Akademinė universitetinės minties įvairovė skatino būsimuosius dvasininkus siekti akademinės edukacijos toli už savo krašto ribų, todėl „akademinė migracija“, pradedant reformacija, geografiškai „sumažino“ Europą, suteik-

dama akademinės minties sklaidai, o svarbiausia, jos praktinei interpretacijai, visai kitas nei iki tol galimybės.

Tai, kas šiuolaikinėje fizikoje įvardijama kaip susisiekančių indų dėsnis, nepriklausomai nuo mūsų norų tapo dėsniu, veikiančiu visuomenę, todėl bandymai žvelgti į atskirų kraštų reformacinių bažnyčių raidą, neatsižvelgiant į procesus, vykstančius gretimuose kraštuose, anaipol neatskleidžia jų esmės.

Būtent tokį platų ir daugiaspektį požiūrį skatina prof. habil. dr. Ulricho Schoenborn (Ulrich Schoenborn) knyga, skirta Conrado Melio (Conrad Mel) veiklai Mintaujoje, Klaipėdoje ir Karaliaučiuje apžvelgti.

Šis leidinys laužo tam tikrus stereotipinius požiūrius į Prūsijos bažnyčios istoriją, kuri nedviprasmiškai yra visada siejama su Liuteronų bažnyčia¹.

Hercogui Albrechtui sekuliarizavus Vokiečių ordino valstybę, kraštas tapo liuteroniškas, o kartu jame buvo įtvirtintas liuteronų valstybinis tikėjimas. Nepaisant to, XVII šimtmečio pradžioje Prūsijoje, tiksliau – valdančiojoje dinastijoje, įvyksta svarbūs dvasiniai pokyčiai, ir nors kraštas ir toliau lieka liuteroniškas, valdantysis elitas tampa reformatais.

Autoriaus pasirinkta tema nėra jo „šaknų“ paieškos rezultatas ar „duoklė“ tėvų žemei. Gimęs Šiaurės Reino žemėje, 1963–1968 m. jis studijavo Vupertalio ir Marburgo universitetuose. 1972 m. Marburgo universitete apgynė daktaro disertaciją, tarnavo Kurheseno-Valdeko bažnyčioje, dirbo Naujojo Testamento dėstytoju Sao Leopoldo universitete Brazilijoje, grįžęs pedagoginę veiklą tęsė Marburgo universitete, kur 1988 m. apgynė habilitacinį darbą. Kaip pats autorius mini įvade, jo susidomėjimas Conrado Melio figūra atsirado kaip akademių mainų rezultatas. Dėstant Klaipėdos universiteto Teologijos katedroje, jam įvairiais kontekstais teko susidurti su šia istorine asmenybe.

Pirmoji knygos dalis atskleidžia Conrado Melio biografijos faktus, susijusius su jo kilme, šeima, studijomis, atsiradimu Baltijos kraštuose ir grįžimu atgal į Vokietiją. Tai klasikinis, būdingas ano meto Vokietijos žemių teologo kelias. Šioje dalyje daug dėmesio autorius skiria C. Melio veiklai Baltijos kraštuose. Kadangi jo studijų laikotarpis buvo susijęs su Pietizmo judėjimu Vokietijoje, tai ir pastarojo veikla sietina su tam tikromis inovacijomis bažnytinėje veikloje. Kaip pamokslininkas, jis pasiaukuoja ugdančių teologinių pamokslų kūrimui. Jau būdamas Karaliaučiuje, atsidėjo akademinėi veiklai ir 1702 m. Karaliaučiaus universitete apgynė teologijos daktaratą ir tapo universiteto istorijoje pirmuoju ne liuteronų teologu, kuriam buvo suteikta profesoriaus vieta. C. Melio teologinis įdirbis yra siejamas su jo polinkiu senosioms kalboms ir bibline archeologija. Tačiau ypač didelį dėmesį jis skyrė tuo metu dar visai naujai veiklai Evangelikų bažnyčioje – misijoms. Gyvendamas Karaliaučiuje, išvystė reguliarią ir intensyvią korespondenciją su misionieriais. Palaikydamas gerus santykius su Gottfriedu Leibnizu, jis pristatė pastarojo samprotavimus apie misijos reikšmę ir svarbą Heseno princui Friedrichui ir Brandenburgo princesei Luizai Dorotėjai, be skrupulų siūlydamas misijinio darbo patyrimo semtis iš Jėzuitų ordino. C. Melis savo parengtoje misijų veiklos programoje tvirtino, kad misijinio darbo tarp pagonių vedliais turėtų tapti evangelikų žemių didikais. Beje, misijas jis suprato ne kaip agresyvių naujovių nešimą tautoms, beatodairiškai keičiant jų kultūrinį kontekstą, bet kaip jų kultūrinio konteksto gerbimą ir pirmiausia karitatyvinio socialinio darbo tarp jų plėtojimą. Dėl originalių minčių 1701 m. G. Leibnizo iniciatyva jis tapo Prūsijos Mokslų akademijos nariu. Jo religinis socialinis angažuotumas pastūmėjo jį 1701 m. Karaliaučiuje įsteigti paramos fondą našlaičiams, o 1703 m. ten pat – ir našlaičių prieglaudą.

¹ HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Bd. I. Göttingen, 1968.

Antroji knygos dalis skirta protestantizmo istorijai Mintaujoje, Klaipėdoje ir Karaliaučiuje. Ši plati dalis struktūriškai aptaria C. Melio kelią pradedant Mintauja, Klaipėda ir baigiant Karaliaučiumi. Vertinga šioje dalyje yra tai, kad autorius neapsiriboja tam tikromis trumpomis įžvalgomis, susijusiomis su pagrindinio personažo veikla minėtose vietovėse, bet stengiasi gana detaliai charakterizuoti bendras tendencijas, susijusias su protestantizmo raida atskiruose kraštuose – Kurše, Prūsijoje, aptardamas tai atskiruose poskyriuose, kaip tai daro ir pristatydamas tų miestų, kur dirbo C. Melis, reformatų parapijų istorijas. Nepaisant vykusiai pasirinkto pristatymo, reikia konstatuoti, kad naujų faktų čia pateikiama palyginti nedaug, apsiribojama atkartojant jau žinomus dalykus iš kitų autorių publikacijų. Informaciniu požiūriu skurdžiausias poskyris skirtas Mintaujos parapijai, apsiribojama tik gana menkomis žiniomis, susijusiomis su C. Melio veikla.

Atskirai reikia pažymėti, kad autorius, pristatydamas kraštus, daug dėmesio knygoje skiria ir Lietuvos reformatų bažnyčios raidos specifikai, – jos sąsajas su Prūsija ir Kuršu jis pabrėžia ne vieną kartą. Šį skyrių galima vertinti dvejopai. Lietuvių skaitytojui jis nepasako beveik nieko nauja, nes ir sudarytas yra referuojant gerai žinomų autorių (Wilhelmo Kahle's (Wilhelm Kahle), Ingės Lukšaitės, Arthuro Hermanno (Arthur Hermann), Theodoro Wotschke's (Theodor Wotschke) ir Walterio Hubatscho (Walter Hubatsch)) mintis. Kita vertus, žinant, kad Lietuvos reformacijos tematika vokiečių skaitytojui tėra tik marginalinė sritis, jis yra svarbus kaip aiški nuoroda geresniam jos istorijos pažinimui. Todėl labai peikti šio skyriaus turinio ir jo struktūros nederėtų, nes autorių riboja kalbinės galimybės, o ir pats leidinys yra skirtas vokiškai auditorijai.

Klaipėdai skiriamas ypač didelis dėmesys. Anot autoriaus, reformatai čia įsikūrė apie 1630–1635 m. Jie galėjo naudotis pilies bažnyčia, o nuo 1669 m. jiems jau buvo leista viešai laikyti pamaldas, todėl jie tuo tikslu įsigijo namą, kuris 1678 m. per gaisrą sudegė. Pirmoji bažnyčia dabartinėje Tiltų g. buvo pastatyta ir veikė nuo 1683 m. iki XVIII a. 3-iojo dešimtmečio. 1725 m. Grįžgatvio g. rajone įsteigtos kapinės, veikė mokykla. 1779–1782 m. pastatyta nauja bažnyčia.

Pirmasis dvasininkas Johannas Wendelinas de Rodemas (Johann Wendelin de Rodem) buvo kilęs iš Pfalco grafystės ir kunigavo 1629–1635, 1641 m. turėjo išvykti iš Klaipėdos. Po jo mirties 1668–1670 m. kunigu buvo Petrus Figulus Jablonskis (Petrus Figulus Jablonski) iš Bohemijos (garsaus pedagogo ir kunigo Johanno Amoso Comeniuso žentas). Šioje parapijoje kunigavo daug garsių ir išsilavinusių teologų: Paulas Andreassas Jurskis (Paul Andreas Jursky), 1686–1689 m. Paulas Oniasas (Paul Onias), dr. Adamas Samuelis Hartmannas (Adam Samuel Hartmann), teologijos daktarą apgynęs Oksforde. Kunigas Conradas Melis, kunigavęs Klaipėdoje XVII a. paskutiniame dešimtmetyje, pažymimas kaip presbiterinės santvarkos parapijoje įvedėjas ir katekizmo pamokų steigėjas.

Visa tai jau yra gana gerai žinoma, tačiau šią informaciją vykusiai praturtina taip pat iš žinomų šaltinių kruopščiai išrinktas reformatų bendruomenės dvasininkų sąrašas, kuris papildomas jų, kaip teologų, veiklą charakterizuojančiais faktais, todėl galutiniame variante net ir gerai žinoma medžiaga „prabyla“ į skaitytoją naujais aspektais.

Daug dėmesio skiriama konfesinei padėčiai Prūsijoje. Reformatai čia yra tarsi savotiška egzotika. Jų egzotiškumas sietinas su tuo, kad tai buvo religinė mažuma (trylikoje reformatų bažnyčių tarnavo 13 dvasininkų, iš kurių 11 buvo išlaikoma iš karališkojo patronato lėšų²), tačiau kartu jie priklausė neabejotinam politiniam ir ekonominiam elitui. Prūsijoje, kaip ir jos dalyje, vadinamoje Prūsų Lietuva, ši konfesija turėjo savo bendruomenių, kurios atsirado iš sėsliai įsikūrusių olandų ir

² Ibid., S. 544, 547.

škotų pirklių bei amatininkų, o vėliau pasipildė išeiviais iš Prancūzijos, Lietuvos, Lenkijos, Šveicarijos ir Vokietijos. Lemiamu veiksmu šiai konfesijai atsirasti ir įsitvirtinti krašte buvo valdančiosios Brandenburgo–Prūsijos dinastijos kurfiursto Jono Zigmanto 1613 m. perėjimas į reformatų tikėjimą. Jam tapus Prūsijos hercogu, 1618 m. liuteroniška krašto dauguma, baimindamasi priverstinio reformatų tikėjimo protegavimo iš valdančiųjų pusės, pasipriešino. Pirmosios pamaldos Karaliaučiuje buvo laikytos kun. Johannes Crocius (Johannes Crocius) (1590–1659) 1616 m. spalio 20 d., o pamaldos su Šv. Vakariene įvyko 1617 m. kovo 26 d. Nepaisant valdovo protekcijos, viešajame krašto gyvenime Reformatai, kaip savarankiška ir lygiateisė bažnyčia, nebuvo pripažinti. Pirmosios viešos pamaldos įvyko 1640 m. Reformatų padėtis ženkliai pagerėjo tik dėl Trisdešimties metų karo, kai Brandenburgo kurfiurstų rezidencija persikėlė į Karaliaučį. 1645 m. juos užtarė ir katalikas Lietuvos ir Lenkijos karalius. Nuo 1658 m. bendruomenė išlaikė mokyklą, kuri vėliau tapo garsiaja pilies mokykla. Jos pirmasis mokytojas buvo teologas dr. Paulas Andreasas Jurskis. Tik valdant Friedrichui Wilhelmui (1640–1688), 1645 m. reformatai gavo pripažinimą kaip lygiateisė krikščionių bendrija, tačiau galutinis jos pripažinimas buvo pasiektas 1657 m., kai Vėluvos sutartimi Prūsijai buvo suteiktas suverenitetas, kas leido kunigaikščiui įgyti atsvarą liuteronų atžvilgiu. Konfesinė įvairovė ir jos lygiateisiškumą įtvirtino 1660 m. Olivos sutartis, nutraukusi leno ryšius su Lenkija. Nuo 1646 m. reformatai rinko savą konsistoriją, tačiau sinodo neturėjo, todėl pilnos bažnytinės struktūros nesukūrė.

Trečioji knygos dalis skirta C. Melio teologinei veiklai. Čia nagrinėjami jo teologiniai prioritetai, teologija, kalbiniai gebėjimai, homiletinės (pamokslų rengimo) teorijos laimėjimai, struktūra, aptariamose jo literatūrinės veiklos žanrų ypatybės. Šis skyrius sukonstruotas remiantis pirminiais jo veiklos šaltiniais. C. Melio pamokslai pradedant eiti pareigas ir skirti atsisveikinti su bendruomenėmis rodo jo ne tik kaip dvasininko, bet ir kaip teologo esmę. Ypač vertingi jo pasaulėjautos šaltiniai yra jo originalios užrašytos maldos.

Ketvirtoji knygos dalis, kurią galime versti kaip „Dvasinis pragiedrėjimas“ (*Geistliche Aufklärung*), yra tarsi koncentruotos išvados. Čia atskleidžiama C. Melio asmenybė – tikras optimistas, pažangos šauklys. Jo teologinio mąstymo pagrindas yra Šventasis Raštas, kuriam jis suteikia aksiominę reikšmę. Jo irenėjiška dispozicija suteikia teisę ar bent prielaidą kelti jo gyvenimui ir veiklai daugelį kritiškų klausimų, o pedagoginė charizma, išmintis ir dvasinė jėga suteikia jam išskirtinumą ne tik jo gyvenamuoju laiku.

Leidinio vertė tiek lietuvių, tiek ir vokiečių skaitytojui neabejotinai didina publikacijos pabaigoje kruopščiai pateikta literatūra. Dalis jos yra gerai žinoma, kita, ypač lietuvių skaitytojui, ne visada ir prieinama, todėl jos išvardijimas sudaro gražias prielaidas pasidomėti platesne skelbtų šaltinių ir studijų baze tiek lietuvių, tiek ir vokiečių skaitytojui.

Atskirai norėtųsi pabrėžti ypač informatyvią išnašų bazę, kurioje ne tik pateikiami paraleliniai tekstai tam tikrais klausimais, bet neretai yra plačiai cituojamos mažiau žinomų autorių darbų vietos. Jos puikiai papildo knygos turinį. Leidinys gerai ir taikliai iliustruotas, kas suteikia jam estetinį vaizdą.

Apskritai vertinant šį darbą galima jį drąsiai vadinti svarbiu įnašu į Lietuvos ir Prūsijos reformacijos historiografiją, tačiau ne mažiau svarbu, kad vokiškai parengtas ir Vokietijoje išleistas leidinys pirmiausia tarnauja bendrai ne tik reformacijos Lietuvoje, bet ir Lietuvos istorijos sklaidai už krašto ribų. Ši knyga Vokietijos skaitytojui tampa tiltu, kuris sudaro prielaidas „atrasti“ naują, kultūriškai su Vokietija, jos žinomais ir garsiais Bažnyčios, kultūros ir mokslo atstovais susijusią Lietuvą.